

Українська наука: на шляху до Європи чи на роздоріжжі...

Два роки тому за участю європейських експертів був проведений незалежний аудит дослідницької та інноваційної систем України в рамках підтримки програми «Горизонт – 2020». Звіт містив сім ключових послань і тридцять рекомендацій, спрямованих на реалізацію реформ науково-технічної сфери, підвищення її ефективності.

В аудиті також зазначалось, що ці реформи повинні спиратись на твердий намір уряду виконувати свої зобов'язання щодо збільшення фінансування науки.

З того часу певну роботу вже зроблено. 5 квітня 2017 р. утворено Національну раду України з питань розвитку науки і технологій – основний стратегічний орган реформування науки та інновацій в Україні. 4 липня 2018 року започатковано Національний фонд досліджень. До своєї частини роботи приступила і Національна академія наук. Мова йде про пошуки оптимальної структури, концентрації на пріоритетних напрямках досліджень. З 2017 р. в Академії за участю незалежних зарубіжних експертів впроваджується оцінювання академічних установ на основі системи оцінювання Наукового товариства ім. Лейбніца (ФРН). В 2018 р. в НАН відкрита нова бюджетна програма 6541230 «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» обсягом 500 млн. грн. В Держбюджеті 2019 р. на цю програму передбачено 518,2 млн. грн.

Зрозуміло, що попереду багато роботи, адже імплементація більшості рекомендацій вимагає зусиль і часу, на що піде не один рік.

Проте вже зараз існує проблема, яка практично зводить нанівець реалізацію багатьох рекомендацій та створює перепони на шляху євроінтеграції вітчизняної науки, підвищенню її ефективності та результативності.

Справа в тому, що всі спроби реформувати науково-технічну сферу, вивести її на якісно новий сучасний рівень фактично наштовхуються на небажання уряду виконувати свої зобов'язання щодо фінансування науки, які зафіксовані у ст.48 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»: «Держава забезпечує бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7 відсотка валового внутрішнього продукту України». Ця норма закону набирає чинності з 1 січня 2020 р.

На жаль, Україна – не та країна, де влада шанує і виконує закони. Те, що з 2020 р. ніякого 1,7 відсотка ВВП на науку не буде, ми знали ще під час прийняття і підписання закону (листопад 2015 р.). З цим можна було б змиритись за однієї умови: поетапно, але неухильно будемо рухатись до визначеної мети. Нехай навіть досягнемо її на кілька років пізніше.

Всупереч цьому, незважаючи на всі зусилля наукової спільноти Національної і галузевих академій наук, Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України, громадськості, зокрема Профспілки працівників НАН України, останніми роками відбувається не просто стагнація частки

ВВП, що виділяється на науку, а навіть її падіння. Ось офіційна відповідь Міністерства фінансів на запит ЦК профспілки: у Законі України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» видатки на науку за загальним фондом враховані у обсязі, що становить 0,17% ВВП. Аналогічний показник роком раніше був 0,19% ВВП! Постає закономірне питання: так куди ж ми крокуємо? Очевидно не в сторону Європи. Адже критерій ЄС – не менше 3% ВВП на науково-дослідні роботи (Лісабонський протокол).

Можна було б якщо не виправдовувати, то хоча б зрозуміти недофінансування науки порівняно з законодавчою гарантією у 2-3 рази. Але не в 10 раз!!! Такого провалу з фінансуванням науки не було ніколи за всі роки незалежності. Це своєрідне «досягнення» вже нинішньої влади, для якої наука не є пріоритетом державної політики. Наші можновладці не запозичили досвід потужних держав світу, які виділяють великі кошти на науку не тому, що багаті. Ці держави багаті тому, що належним чином фінансують свою науку.

Інтелект та рівень науки – фундаментальні основи національної безпеки держави в різних аспектах: військовому, технічному, екологічному, енергетичному і т.д.

А хіба можлива структурна перебудова вітчизняної економіки на сучасній інноваційній основі, що може забезпечити високу конкурентоздатність на світовому ринку, без науки і новітніх технологій? На жаль, на відміну від розвинених країн, де 90 відсотків (а то і більше) приросту ВВП припадає на виробництво наукоємкої продукції, наша економіка базується на сировинній основі без суттєвого використання результатів наукових досліджень. І це в той час, коли іншої альтернативи просто не існує. Україна може претендувати на достойне місце в Європі та світі лише за умови інноваційного шляху розвитку. І саме він повинен стати основою євроінтеграційного курсу нашої держави.

Фінансування науки на межі виживання має згубні наслідки: застаріла матеріально-технічна база для проведення наукових досліджень на сучасному рівні; значне скорочення працівників науково-технічної сфери; відтік талановитої наукової молоді в інші сфери діяльності, або за кордон - в ті країни, де цінують науку та інтелект; низька престижність наукової праці, що насамперед позначається на рівні оплати праці; режим неповного робочого часу, який протягом останніх чотирьох років став постійним супутником науковців більшості наукових установ.

Україна катастрофічно програє ЄС не лише в питанні фінансування науки, але і за таким показником як чисельність дослідників на 1 млн. населення країни. Він щорічно відслідковується ЮНЕСКО та використовується як один з головних критеріїв, що характеризує потенціал інноваційного розвитку держави.

Якщо чисельність науковців в Україні у 1990 р. прийняти за 100 %, то сьогодні ця величина ледве сягає 20%. Поновлення наукового кадрового потенціалу фактично означає бути чи не бути інноваційному розвитку нашої держави.

Багато вітчизняних політиків думають, що науковий потенціал легко реанімувати за один-два роки - були б лише кошти. Але, на жаль, це - ілюзія.

Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України провів з цього питання прогностично-аналітичне дослідження з метою прослідкувати, як може змінитися кадровий потенціал української науки, якщо будуть створені належні умови праці, зросте рівень соціального забезпечення і престижність наукової праці. Моделювалась ситуація: кожного року поповнення науки молоддю зростатиме на 15% ; за кожні 5 років перехід науковців у віці 30-59 років в інші сфери діяльності не буде перевищувати 5%; кожні п'ять років 40% науковців, що досягли пенсійного віку будуть залишати наукові установи і виходити на пенсію. У разі реалізації такої моделі відразу після 2015 р. можна було б сподіватись, що у 2032 р. Україна приблизиться до показника, який у 2013 р. в середньому мали країни ЄС, а саме: 3388 дослідників на 1 млн. населення. Але цей шанс ми змарнували і ситуація лише погіршилась. Якщо ж реалізувати зазначений сценарій починаючи з 2020 р., то вихід на рівень ЄС можливий не раніше 2040 р. Проте за цей час країни ЄС теж не будуть стояти на місці. Вони і сьогодні активно нарощують свій науковий потенціал.

Безпосередню відповідальність за кризовий стан вітчизняної науки несуть всі владні інституції.

Нинішній Президент України П.Порошенко, на жаль, не усвідомив мудрий вислів другого Президента Л. Кучми: «Країна без науки – країна без майбутнього!». Враховуючи розстановку сил і персоналій в законодавчій і виконавчій владі, Президент має багато можливостей і важелів для того, щоб реалізувати свої наміри та плани з того чи іншого питання. Біда в тому, що наука його цікавить мало і у плани та наміри не входить. То ж не дивно, що всі звернення ЦК профспілки до Президента з закликом підтримати науку, зокрема НАН України, переадресуються Кабінету Міністрів. Той – Мінфіну. І вже останній інформує нас, що можливості збільшити бюджетні асигнування на науку відсутні.

Реальний вплив Президента було продемонстровано під час події, яку наукова громадськість і країни, і діаспори розцінила як неприкритий фарс. Про що йде мова. На фоні хронічного недофінансування науки між першим і другим читанням Державного бюджету на 2019 р., як чорт з табакерки з'являється пропозиція виділити на Фонд Президента України з підтримки освітніх та наукових програм для молоді 1 млрд. грн.!!! Цікаво, що на момент голосування (позитивного для тих, хто лобіював цю ідею) у Фонді не було нічого, навіть Положення. На Національний фонд досліджень України, що був створений за кращими світовими стандартами з залученням міжнародних експертів, замість очікуваних 920 млн. грн. в Держбюджеті 2019 р. ледве знайшлося 262 млн. грн. А тут на пустому місці 1 млрд. грн. Але що дивуватись: своя рука – владика.

Наукова громадськість, як і Науковий комітет Національної ради України з питань розвитку науки і технологій вбачають у діяльності

президентського Фонду великі корупційні ризики, керування ним у ручному режимі, можливість використання його коштів у ході виборчої кампанії.

Згідно з Конституцією України Кабінет Міністрів готує проект Державного бюджету і вносить його на розгляд та затвердження парламенту. І жодного разу за нинішньої влади Урядовий проект не відповідав навіть мінімальному бюджетному запиту головних розпорядників бюджетних коштів у сфері науки. А що ж наш ефективний менеджер – прем'єр-міністр В. Гройсман, який за посадою очолив Національну раду України з питань розвитку науки і технологій? Очевидно, інтереси Володимира Борисовича також лежать в іншій площині. На всі звернення до нього відповідає той же Мінфін.

Нарешті про Верховну Раду України, яка і ухвалює головний фінансовий документ держави. Було б необ'єктивно стверджувати, що в парламенті відсутні депутати і фракції, які підтримують науку, зокрема НАН України. Проте вони, на жаль, не мають достатньої кількості голосів. Те, що наука жебракує, особливо останні чотири роки, виключно «заслуга» двох фракцій більшості: Блоку Петра Порошенка (БПП) і Народного фронту.

В кінці минулого року Національна академія наук України відзначала 100-річний ювілей свого заснування. На 7 грудня 2018 р. була призначена урочиста сесія Загальних зборів Академії за участю Президента України і прем'єр-міністра. У зв'язку з цим були сподівання, нехай і невеликі, що очільники держави прийдуть на урочисте зібрання з приємною новиною: в прийнятому напередодні Державному бюджеті на 2019 р. видатки для НАН України затверджені у обсязі її бюджетного запиту (5,876 млрд. грн.). Це дозволило б, нарешті, працювати у більш-менш нормальному режимі. Сподівались на краще, а вийшло - як завжди.

Тому і Президенту, і прем'єру нічого було сказати, крім казенних церемоніальних вітань та вручення відзнак.

Видатки по загальному фонду Держбюджету на 2019 р. для НАН України затверджено у обсязі 4,157 млрд. грн., або 70,7% від мінімального запиту.

Ще перед другим читанням закону Президія НАН України і ЦК профспілки пропонували збільшити видатки Академії, насамперед і в першу чергу за КПКВК 6541030, тобто за базовим фінансуванням наукових установ на 635,7 млн. грн., у тому числі – 502,45 млн. грн. на необхідний фонд оплати праці у режимі повної зайнятості. Незважаючи на підтримку профільного парламентського Комітету зазначена поправка врахована не була. Отже, і у поточному році ми знову будемо стикатися з проблемами, про які йшла мова раніше.

Працівники наукової сфери фактично дискримінуються в питаннях оплати праці. Декларативною залишається ст.36 базового закону, яка визначає, що посадовий оклад молодшого наукового співробітника з 1 січня 2020 р. повинен бути не менше подвійної заробітної плати у промисловості. Для порівняння: сьогодні подвійна заробітна плата у промисловості 19274

грн., а посадовий оклад молодшого наукового співробітника 6067 грн. Розрив - у 3,2 рази!

Якщо взяти, наприклад, середню заробітну плату у НАН України, то провідна наукова організація держави програє порівняння не лише з промисловістю, а навіть середньому показнику по всій економіці. Ось дані за 2018 р: середня заробітна плата по країні 8867 грн., по НАН України – 7758 грн.!

Проблеми вітчизняної науки багато в чому залежать від влади, яку ми обираємо, від її відношення до науково-технічної сфери. В цьому році нас очікує дві виборчі кампанії: президентська, а потім парламентська. І цим шансом необхідно скористатися. ЦК профспілки підготував звернення до кандидатів у Президенти України. В ньому дається стисла оцінка нинішнього стану наукової сфери, а також кандидатам пропонується відповісти на три запитання:

1. Чи буде для Вас всебічна підтримка науки одним із пріоритетів діяльності на посаді Президента України?

2. Чи готові Ви ініціювати через Кабінет Міністрів і Верховну Раду України поетапне, але неухильне наближення фінансування науки у Державному бюджеті до показника, визначеного ст.48 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (1,7 відсотка ВВП)?

3. Які кроки Ви вважаєте необхідними для підвищення престижу наукової праці?

Всі отримані відповіді будуть оприлюднені для того, щоб академічна громада знала позицію того чи іншого претендента і могла робити свідомий вибір: мають шанс науковці і наука жити по новому, чи все залишиться, як і зараз.

А.І.Широков